

Original Article

Evaluation of Development Projects in Saudi Arabia in the Bed of Realities and Unrealities

Parham Pourramzan *

Ph.D. in Political Science, Researcher of Conflict and Cooperation in the Middle East, Middle East Center for Scientific Research and Strategic Studies, Tehran, Iran

Citation Parham Pourramzan, **Evaluation of Development Projects in Saudi Arabia in the Bed of Realities and Unrealities.** *J. Law Political Stud.*, 2023, 3(3), 229-241

<https://doi.org/10.48309/jlps.2023.3.6>

Article info:

Received: 14 September 2023

Accepted: 14 October 2023

Available Online: 02 December 2023

ID: JLPS-2311-1106

Checked for Plagiarism: Yes

Keywords:

Saudi Arabia, facts, development, false facts, Persian Gulf.

ABSTRACT

Until a decade ago, the name of Saudi Arabia for the international community was synonymous with the use of domestic hard power such as executions, the murder of Khashoggi and such things, but for some time now, this country has been able to change its attitude in domestic and foreign policy with a tool such as the development of foreign policy. Football reforms and diplomacy should try to improve the image of Saudi Arabia in the minds of the world. Therefore, in recent years, this country has been developing ideas and taking practical measures in line with projects such as Neom, which is more based on the expansionism of the country's foreign policy than it is in line with the internal development of Saudi Arabia. Now, by mentioning this introduction, the main question of this research can be explained by what goals and tools are the development projects of Saudi Arabia in the domestic and foreign arenas? brought up The research method of this article is qualitative and with a descriptive and analytical approach, which can also be used to collect information from articles, books and websites. Since this research is exploratory, we refrain from giving hypothesis. By analyzing the information gathered in this regard, it can be concluded that Saudi Arabia's projects are planned based on unrealities, but it has tried to take steps in this field based on the facts. It seems that this country, despite having abundant energy reserves as well as rich financial resources, will suffer an increasing crisis of identity in the near future in order to raise the level of expectations of the Saudi society.

ارزیابی پروژه‌های توسعه عربستان سعودی در بستر واقعیت‌ها و نا واقعیت‌ها

پرهام پوررمضان*

دکترای علوم سیاسی، پژوهشگر گروه کشمکش و همکاری در خاورمیانه، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه، تهران،

ایران

ارجاع پرهام پوررمضان، ارزیابی پروژه‌های توسعه عربستان سعودی در بستر واقعیت‌ها و نا واقعیت‌ها، نشریه حقوق و

مطالعات سیاسی، دوره ۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲: ۲۴۱-۲۲۹.

doi <https://doi.org/10.48309/ilps.2023.3.6>

چکیده

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۲۳ شهریور ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۲۲ مهر ۱۴۰۲

تاریخ آنلاین شدن: ۱۱ آذر ۱۴۰۲

آی دی مقاله: JLPs-2311-1106

بررسی شده با نرم افزار سرفت ادبی: بله

کلیدواژگان:

عربستان سعودی، واقعیت‌ها، توسعه، ناواقعیت‌ها، خلیج فارس.

تا یک دهه پیش نام عربستان سعودی برای جامعه جهانی مترادف با استفاده از قدرت سخت داخلی همچون اعدام‌ها، قتل خاشقچی و مواردی این‌چنین بود؛ اما چندی است که این کشور با یک تغییر نگرش در سیاست داخلی و خارجی توانسته است با ابزاری همچون توسعه سیاست خارجی، اصلاحات و دیپلماسی فوتبال در بهبود تصویرسازی از عربستان سعودی در اذهان جهانیان کوشش کند. از این‌رو این کشور در سال‌های اخیر روی به ایده‌پردازی و اقدامات عملی در راستای پروژه‌هایی همچون نئوم آورده است که بیشتر از آنکه در راستای توسعه داخلی عربستان سعودی باشد بر مبنای توسعه‌گرایی سیاست خارجی این کشور است. حال با ذکر این مقدمه پرسش اصلی این پژوهش را می‌توان پروژه‌های توسعه محور عربستان سعودی با چه اهداف و ابزاری در عرصه داخلی و خارجی تبیین می‌شود؟ مطرح کرد. روش پژوهش این مقاله کیفی و با رویکرد توصیفی تحلیلی است که ابزار گردآوری اطلاعات را نیز می‌توان مقالات، کتاب‌ها و وبگاه‌های اینترنتی مطرح کرد. از آنجاکه این پژوهش اکتشافی است از دادن فرضیه خودداری می‌گردد. با تحلیل اطلاعات گردآوری شده در این امر می‌توان برداشت کرد که پروژه‌های عربستان سعودی بر اساس نا واقعیت‌ها برنامه‌ریزی شده اما بر اساس واقعیت‌ها سعی در گام برداشتن در این عرصه داشته است. به نظر می‌رسد این کشور با وجود داشتن ذخایر انرژی فراوان و همچنین منابع مالی سرشار، در آینده نزدیک برای بالابردن سطح توقعات جامعه عربستان دچار بحران بی‌هویتی فزاینده گردد.

مقدمه

اقتصادهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای پیدا کنند. عربستان سعودی نیز به‌عنوان بازیگری که در منطقه غرب آسیا و جهان عرب از جایگاه مناسبی برخوردار است، چندی است که با تغییر اندیشه‌های حکمرانی به‌ویژه در عصر بن سلمان پا به عرصه اصلاحات گذارده است و سعی در این دارد تا بتواند سطح زندگی جامعه عربستان را از یک ساختار سنتی به یک ساختار مدرن تبدیل کند. از این‌رو، در اذهان رهبران جامعه عربستان پروژه‌هایی برای مدرن کردن این کشور شکل‌گرفته که در راستای واقعیت‌ها و نا واقعیت‌ها قابلیت تحلیل و بررسی

با پایان جنگ سرد و آغاز عصری به نام جهانی‌شدن، یکی از مناطقی که به‌عنوان مقصد این امر توانست با این مهم، به نقش‌آفرینی در عرصه روابط بین‌الملل بپردازد منطقه‌ی غرب آسیا بود. البته جهانی‌شدن در این منطقه تا سال‌های ۲۰۱۰ میلادی بیشتر در راستای برنامه‌ریزی و نمودهای ساختاریافتگی به عرصه‌ی تبیین و تحلیل آمد و از سال‌های پسا این دوران به‌صورت عملی وارد عرصه‌ی بازیگری شد و سبب شد تا بازیگران سیاسی گرایش به نقش‌آفرینی در

و یکی از مهم‌ترین آن‌ها عدم شناخت صحیح و درک درست از نگاه به توسعه در کشورهای عربی از جمله عربستان سعودی است و در نگاهی دیگر ضرورت دارد؛ چون با بررسی این پروژه‌ها می‌توان برای جامعه ایران هم در مقام فرصت و هم در مقام چالش روی به تهیه دستورالعمل‌های مبتنی بر مفاهیم آمایشی و توسعه‌ای آورد و باتوجه به این مهم می‌توان درس‌هایی را از جمله امکان اینکه بهره‌گیری ایران از نگاه به توسعه در عربستان نیز متصور است، این پژوهش در کوشش است تا با واقعیت‌های جامعه عربستان که در مسائلی همچون ناترازی اقتصادی، وجود اختلافات سیاسی در طبقه حاکمیتی، عدم شایسته‌سالاری و فقدان اندیشه‌ی توسعه در همه‌ی ارکان این جامعه دسته‌بندی می‌شود به نوعی به نا واقعیت‌های منتشر شده از پروژه‌های این کشور که در صورت‌بندی‌هایی همچون تسخیر منطقه خاورمیانه، رژیم‌سازی سرمایه محور در غرب آسیا و تبدیل عربستان به یک کشور پیشرفته مطرح می‌شود. پاسخی شایسته داده بدهد.

۱- پیشینه پژوهش

زحمتکش و ترابی (۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «نقش هویت در سیاست خارجی عربستان سعودی» این ایده را دنبال می‌کنند که هویت در سیاست خارجی عربستان از جایگاه بالایی برخوردار است به همین جهت این کشور در صدد است تا با راه‌اندازی پروژه‌های توسعه محور کلان، دیگر رقبای هویتی اسلام محور خود را مجبور به فعالیت در این عرصه نماید تا آنها دیگر رقیبی هویت محور برای این کشور نباشند و عربستان نیز بر پایه‌ی نا واقعیت‌ها به فعالیت خود بپردازد. عطایی و منصور (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «تبارشناسی سیاست خارجی عربستان سعودی: راهبردی واقع‌گرایانه بر بستری هویتی» بر این امر استوارند که سیاست خارجی این کشور در راستای پارادیم همواره مقابله با تهدید در سیاست خارجی گام برمی‌دارد و عربستان سعودی به خوبی درک کرده که راه ارتقاء امنیت ملی این کشور با توسعه هم مسیر است که این مهم به ارتقاء امنیت منطقه ای نیز مطلوب می‌گردد.

دارد. اهداف این کشور از ساخت این پروژه‌ها را در ابعاد ذیل می‌توان مطرح کرد: **اهداف سیاسی:** عربستان سعودی از زمان روی کار آمدن بن سلمان و در پی گرفتن اندیشه‌ی نوین توسعه خواهی توانسته سعی در ارتقای جایگاه منطقه‌ای خود به‌ویژه در جهان عرب و سپس سعی در جایگاه فرمانطقه‌ای خود بکند که نقش ایالات متحده در این امر غیرقابل‌انکار است، باتوجه به این امر، مهم‌ترین جنبه سیاسی این پروژه‌ها در کنار دیپلماسی فوتبال این کشور ارتقای جایگاه ژئوپلیتیکی لحاظ می‌شود. **اهداف اقتصادی:** این کشور به دلیل آنکه در ماهیت اقتصاد خود به نفت متکی است و یک دولتی رانتی محسوب می‌شود، به‌شدت به دنبال این امر است تا با ایجاد این پروژه‌ها، سرمایه‌گذاران خارجی را جذب کند (پور رمضان، ۱۴۰۱: ۳۶) و با توجه به این مهم هم چالش‌های اقتصادی خود را در روندی کاهنده قرار دهد و هم بتواند از طریق قول بازگشت سرمایه، در راستای جذب گردشگران خارجی کشورهای سرمایه‌گذار کوشش کند، **اهداف فرهنگی:** تا چند سال پیش نام عربستان سعودی مترادف با واژگان سیاسی و رادیکال همچون قتل سیاسی فاشقچی بود؛ اما این کشور با طرح و برنامه‌ریزی در زمینه‌های مختلف از جمله پروژه‌های توسعه محور نئوم و فوتبال و استفاده از ظرفیت نخبگان ورزشی توانست با کلان هدف تغییر جامعه سنتی عربستان به جامعه‌ی مدرن در بعد داخلی و بهبود تصویر فرهنگی عربستان در بعد خارجی کوشش کند، حال با ذکر این مقدمه پرسش اصلی این پژوهش را می‌توان پروژه‌های توسعه محور عربستان سعودی با چه اهداف و ابزاری در عرصه داخلی و خارجی تبیین می‌شود؟ مطرح کرد. روش پژوهش این مقاله کیفی و با رویکرد توصیفی تحلیلی است. همچنین ابزار گردآوری اطلاعات را نیز می‌توان مقالات، کتاب‌ها و وبگاه‌های اینترنتی مطرح کرد. از آنجاکه این پژوهش کاربردی است از دادن فرضیه خودداری می‌گردد. این پژوهش دارای اهمیت است؛ زیرا که در راستای مطالعات منطقه‌ای، در حوزه تحلیلی غرب آسیا در کشورمان چالش‌های فراوانی وجود دارد

پشت سر گذاشته است. جامعه ای که زمانی محافظه کار شناخته می شد توانست به سرعت اصلاحات اقتصادی و اجتماعی را که منجر به یک سیستم لیبرال شد، اجرا کند و این امر را می توان در قالب به قدرت سیستم حکمرانی دسته بندی کرد.

در همه پژوهش‌هایی که به‌عنوان پیشینه در مقاله حاضر درج شده می‌توان به طور نمایانی رویکرد تئوریک و برداشت‌هایی بر مبنای ادوار زمانی را مشاهده کرد. از این رو، وجه تمایز این مقاله با دیگر آثار پژوهشی را می‌توان در ارجاع‌دهی به‌روز مطالب و تبیین واقعیت‌های نوین در عرصه ساخت پروژه‌های عربستان سعودی بر مبنای واقعیت‌ها و نا واقعیت‌ها دانست. در مقام بررسی می‌توان گفت که نکته دارای اهمیت دیگر نیز این است که در این پژوهش کوشش شده است در منظر هم راستا پژوهش‌های بالا گام برداشته شود و با یک خوانش دقیق، سعی بر ارزیابی روابط اقتصادی میان این دو کشور شود.

۲- چارچوب نظری

- نظریه رئالیسم نئوکلاسیک^۴

رئالیسم نظریه‌ای در حوزه روابط بین‌الملل است که بر قدرت نسبی میان دولت‌ها و تأثیر آن بر حکمرانی جهانی و الگوهای سازماندهی بین‌المللی تمرکز دارد. این نظریه استدلال می‌کند که درک قطبیت و ثبات هژمونیک برای درک نظم جهانی معاصر بسیار مهم است. رئالیسم همچنین به نگرانی‌های اخلاقی مطرح شده توسط بدبینی مداوم خود که به‌عنوان یک کنترل در برابر خوش‌بینی بیش از حد عمل می‌کند که ممکن است نابرابری‌ها، استثمارها و منازعات را در نظم جهانی پنهان کند، گفتمان‌سازی می‌کند. علاوه بر این، رئالیسم مبنایی برای در نظر گرفتن تعصبات هنجاری دیدگاه‌های دیگر فراهم می‌کند. تحلیل رئالیستی یک دیدگاه هستی‌شناختی از جهان را برای درک آن، به‌ویژه با شناسایی علیت، به کار می‌برد. شاخه‌های مختلفی از رئالیسم، مانند رئالیسم انتقادی و رئالیسم اجتماعی وجود دارد که پدیده‌ها را با در نظر گرفتن ماهیت ساختار

شاپوری و نورعلی وند (۱۳۹۸) در کتابی با عنوان «عربستان سعودی؛ تحولات، چالش‌ها و چشم‌اندازها» این ایده را دنبال می‌کنند که پروژه‌های توسعه محوری که این کشور در جغرافیای خود آغاز کرده نتیجه یک تغییر پارادایم از نگرش‌های مبتنی بر سنت به نگرش‌های مبتنی بر محافظه‌کاری است.

زواوی^۱ و همکاران (۲۰۲۳) در مقاله‌ای با عنوان «قانون وقف و توسعه پایدار: مدل‌های مؤسسات وقف در پادشاهی عربستان سعودی» این ایده را دنبال می‌کنند که طریق سیستم وقف، مؤسسات وقف در پادشاهی عربستان سعودی موفق شدند به دستاوردهای خاصی از جمله آموزش خوب، کاهش فقر، کاهش گرسنگی و کار شایسته دست یابند.

الحامدی^۲ و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «توسعه به‌عنوان یک مدل پژوهشی ساخت‌وساز جدید در عربستان سعودی» این ایده را دنبال می‌کنند که صنعت ساخت‌وساز عربستان سعودی در سی سال گذشته عملکرد ضعیفی داشته است و چالش‌های نوسازی در اموری همانند مدیریت ساخت‌وساز، مدیریت ریسک، مدیریت پروژه و امکانات لجستیکی است.

محمودی کیا (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «اندیشه توسعه در عربستان سعودی (۲۰۲۲-۲۰۱۵)؛ تقابل نهاد قدرت با نهاد مشروعیت دینی» این ایده را دنبال می‌کند که یکی از مهم‌ترین عوامل چالش برانگیز در روند فزاینده و روبه رشد توسعه در عربستان امروز تقابل‌های میان مدرنیته و سنت است که خود را در مدل منازعه قدرت با دین نشان می‌دهد.

هایدایت^۳ و همکاران (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان «چشم‌انداز ۲۰۳۰: مدرنیزاسیون عربستان سعودی» این ایده را دنبال می‌کنند که سلطنت ملک سلمان و پادشاهی عربستان سعودی چشم‌انداز ۲۰۳۰ را به‌عنوان مدرن‌سازی متبلور می‌کند. دولت عربستان سعودی هر از چند گاهی تغییرات قابل توجهی را

¹ - Zawawi

² - Alhammadi

³ -Hidayat

⁴ -Neoclassical realism

خارجی از اهمیت والایی برخوردارند از آنجا که رتالیسم ساختاری به امانت گرفته است (محمودی کیا و دهشیری، ۱۳۹۸: ۲۶).

حال با توجه به ذکر مواردی در عرصه عمل گرای و سیاست های مبتنی بر ایدئولوژی می توان بیان کرد که این نظریه برای تبیین ساختار سیاست خارجی عربستان سعودی به دلیل عمل گرای حکمرانی و همچنین ایدئولوژیک بودن این کشور از جامعیت کامل برخوردار است.

۱- پروژه های توسعه عربستان سعودی

۱-نئوم^۵ در بستر زندگی رفاه گرایانه و آینده سبز

نام این پروژه یعنی نئوم ترکیبی از واژه «NEO» به معنای جدید و حرف «م» به معنای مستقبل در زبان عربی که بر مبنای لغوی آینده استوار، برگرفته شده است. (livemint,2023:1).

نئوم که در سال ۲۰۱۷ توسط بن سلمان، ولیعهد و نخست وزیر عربستان راه اندازی شد، یک منطقه آینده نگر در این کشور است، مساحت این پروژه در حدود ۲۶۵۰۰ کیلومتر مربع است و در منطقه شمال غربی عربستان سعودی جای می گیرد برآوردها حاکی از این است که مساحت این پروژه با کشور آلیانی برابری می کند (dezeen,2023:1).

شایان ذکر است که نئوم تماماً از طریق انرژی های تجدیدپذیر تغذیه می شود. این پروژه با کمک صندوق سرمایه گذاری عمومی شروع به فعالیت کرده بر اساس بررسی اسناد این پروژه در بورس اوراق بهادار عربستان سعودی، دولت این کشور ۲،۷۵ میلیارد دلار از طریق صندوق توسعه ملی و ۶،۳۳ میلیارد دلار دیگر از منابعی مانند گروه بانکداری بریتانیایی^۶، شرکت خدمات مالی جی پی مورگان چیس^۷، گروه بانکداری بی ان پی^۸، شرکت خدمات مالی و بانکداری فرانسوی کردی آگریکل^۹، گروه مالی میتسوبیشی^{۱۰} تامین خواهد کرد (hydrogeninsight,2023:1).

اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دانش بررسی می کنند. رتالیسم برای درک وضعیت جنگ در نظام بین المللی و جهانی شدن سیاست جهانی مرتبط است، (Zhang,2023:18).

در تحلیل سیاست خارجی کشورها، هریک از پژوهشگران از نقطه نظر خود شروع به تحلیل و پژوهش می کنند، از این رو نظریه رتالیسم نئوکلاسیک نیز از این امر مستثنی نیست، در اواخر دهه ۹۰ میلادی «گیدئون رز» اندیشه های فکری را مطرح کرد که در قالب هدف سنجی و جدایی از سایر گفتمانها توانست به شکلی شگرف عمل کند او این گفتمان را باهدف تحلیل سیاست خارجی کشورها به ویژه در عصر جهانی شدن و با توجه به وجه تمایز تحلیلی و تبیینی گفته های خود توانست متمایز کند، او با کاوشی عمیق در نظریه رتالیسم توانست آن را به ۲ کلان مفهوم نئورتالیستی و نئورتالیستیم کلاسیک بشناساند و سپس به این نتیجه برسد که سطح تحلیل در نظریه، ناظر به داخل است، (Rose,1998:153).

اما دیگر نظریه پردازان این نظریه همانند تالیا فرو این ایده را دنبال می کنند که آن چیزی که میان نئورتالیسیم و نئورتالیستیم کلاسیک تفاوت ایجاد می کند. متغیرهای وابسته در عرصه روابط بین الملل است (چترجی، ۲۰۲۰: ۷۱).

فلذا می توان تحلیل کرد که این متغیر وابسته در نئورتالیسیم با عنوان نتایج عرصه بین المللی و در نئورتالیسیم کلاسیک با عنوان کلان مفهوم سیاست خارجی نقش آفرینی می کند، (اسدی، ۱۳۹۶: ۱۲۶)

با توجه به همین امر می توان گفت که تمرکز این نظریه بیشتر بر مواردی است که بر مبنای نگاه های متغیرهای میانجی گرایانه است به طوری که مواردی همچون بروکراسی ساختاری دولت ها، متغیرهای مرتبط با برداشت و همچنین ادراک تصمیم گیران و تصمیم سازان مورد توجه است. (نیاکوئی و صفری، ۱۳۹۶: ۹۴).

شایان ذکر است که این ایده یعنی رتالیسم نئوکلاسیک این رهیافت یعنی اینکه متغیرهای سیستمی در ابعاد سنجی سیاست

⁵ -Neom project

⁶ - HSBC

⁷ - JP Morgan

⁸ - BNP Paribas

⁹ - Credit Agricole

¹⁰ -Mitsubishi UFJ

این پروژه هنگامی که در سال ۲۰۲۶ راه اندازی شود، ۶۰۰ تن در روز هیدروژن تولید می‌کند، (acwapower,2023:1). همچنین می‌توان گفت که به ۱۰ منطقه مختلف از جمله یک بندر شناور، یک پست اسکی در کوه‌های سروات و یک شهر پاک تقسیم می‌شود، (livemint,2023:2). انتظار می‌رود تا سال ۲۰۲۶، این پروژه حدود ۴۵۰۰۰۰ نفر را در خود جای دهد که این تعداد تا سال ۲۰۳۰ به ۱,۵ تا ۲ میلیون نفر خواهد رسید، (livemint,2023:1)

همچنین این پروژه را می‌توان مکانی در نظر گرفت که رفاه مردم و آینده طبیعت را در اولویت قرار می‌دهد و مدل جدیدی برای زندگی پایدار، کار و شکوفایی ایجاد می‌کند. (vision2030,2023:1). نزدیک به ۲۰ درصد از کارهای زیرساختی در این پروژه که به شهر آینده نگر نیز مشهور است با هزینه کرد ۵۰۰ میلیارد دلاری عربستان سعودی تکمیل شده است. پروژه بزرگ عربستان اشاره به انرژی پاک، محیط زیست بدون خودرو و خیابان و عدم انتشار کربن دارد، (livemint,2023:2).

نقشه شماره ۱ (موقعیت جغرافیایی پروژه نئوم؛ ماخذ: www.acwapower.com)

مقصد توریستی میلیون‌ها گردشگر با ۸۰۰۰ اتاق در ۵۰ هتل و ۱۰۰۰ ملک مسکونی باشد، (vision2030,2023:1). این پروژه با مشارکت فعال شرکت‌های معماری معتبر مانند شرکت فاستر اند پارتنرز بریتانیایی^{۱۱}، شرکت ساختمانی کنگو کوما^{۱۲}، شرکت ساختمانی اوپنهایم آمریکایی^{۱۳}، به عرصه ساخت وارد شده است، (designboom,2023:2).

۳- دریای سرخ و ساخت یک مکان گردشگری پایدار
این پروژه ۲۸۰۰۰ کیلومتر مربعی که در امتداد سواحل غربی عربستان سعودی قرار دارد، مجمع الجزایری متشکل از ۹۰ جزیره دست نخورده، سواحل خیره‌کننده، و مجموعه‌ای از شگفتی‌های طبیعی از جمله آتشفشان‌های خاموش، تپه‌های بیابانی و دره‌های کوهستانی را در خود جای داده است. این پروژه قرار بوده است در سال ۲۰۲۳، درهای خود را به روی اولین مهمانان خود باز کند و پس از تکمیل در سال ۲۰۳۰،

11 - Foster & Partners

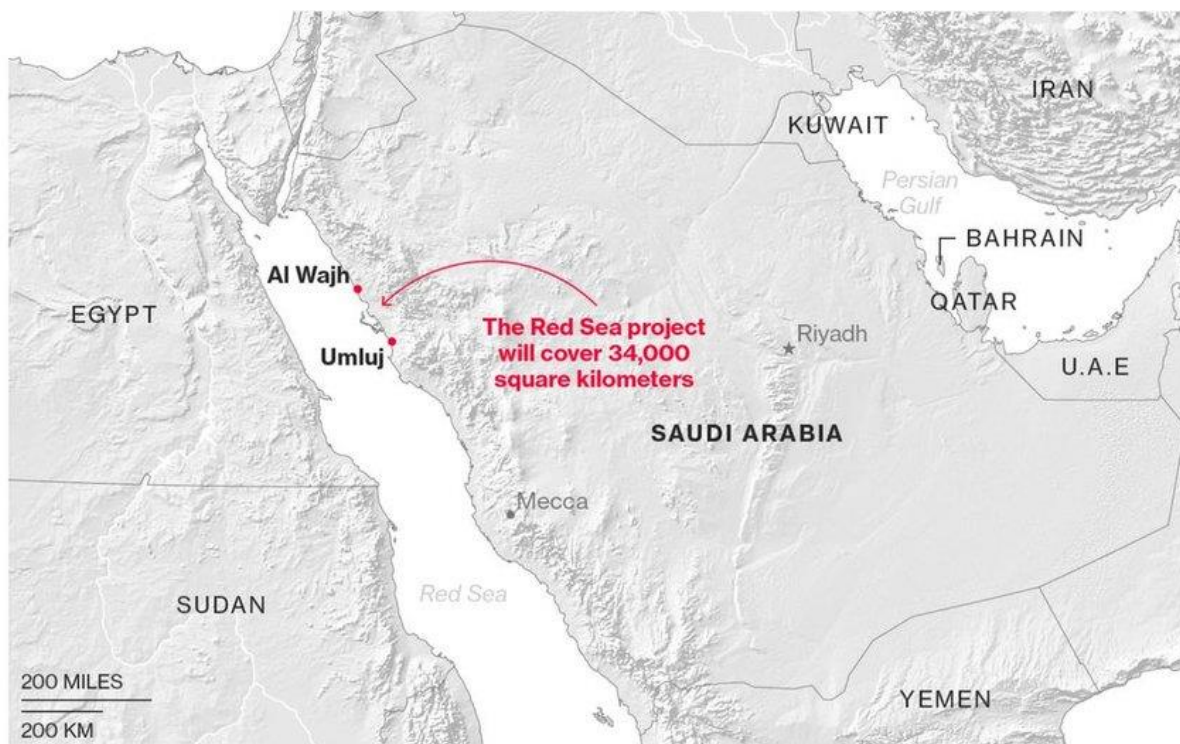
12 - Kengo Kuma and Associates

13 - Oppenheim Architecture

با توجه به سایت رسمی پروژه توسعه دریای سرخ، این توسعه "بر پایه پایداری و گردشگری پایدار به معنای کامل آن است،" (sustg,2023:1).

در دسامبر ۲۰۲۱، سازمان دریای سرخ عربستان تشکیل شد تا کار سازماندهی مسائل مربوط به مقصد گردشگری دریای را انجام دهد. یکی از اهداف این پروژه شرکت دادن بازار کشورهای شورای همکاری خلیج فارس در ارزیابی تصویری اصیل و مبتکرانه است تا انعکاسی عالی از دریای سرخ باشد. ورود به بازار ابوظبی و دبی شروع مناسبی برای سفری پر جنب و جوش در امارات عربی متحده است. (ایرنا، ۱۴۰۱)

دو طرح مهم گردشگری در این پروژه در کنار سایر اهداف مطرح است که عبارتند از جزیره شیباره، که دارای سواحل شنی سفید و بهترین نقطه برای غواص ها و غواصی است، دلیل این امر را نیز رها کردن صخره های ۳۰ تا ۴۰ متری در نزدیکی ساحل می توان درک کرد و در نگاه بعدی جزیره شورا است که در نهایت میزبان ۱۱ هتل و استراحتگاه مجلل، یک زمین گلف قهرمانی ۱۸ حفره، باشگاه ساحلی اختصاصی و یک اسکله تفریحی خواهد بود، (2:travelpulse,2023).

نقشه شماره ۲ (موقعیت جغرافیایی پروژه دریای سرخ؛ ماخذ: نقشه های موجود در اینترنت)

مدرن، مکانی است که از نظر عاطفی با بازدیدکنندگان ارتباط برقرار می کند و میراث غنی مقصد را جشن می گیرد و خاستگاه عربستان سعودی مدرن و ارزش های معنوی را که در آن ریشه دارد، آشکار می کند. این توسعه ۶۲،۲ میلیارد دلاری، یک ابرپروژه تحت حمایت صندوق سرمایه گذاری عمومی، فرصتی بی نظیر برای بازدید، زندگی، کار، خرید، غذا خوردن

۴- دیریه^{۱۴} در بستر تحول در میراث و آثار فرهنگی

در شمال غربی ریاض، دیریه محل میراث جهانی یونسکو است، یک شهر خشت و گلی به زیبایی حفظ شده که زادگاه پادشاهی عربستان سعودی و خانه اصلی آل سعود بوده است. دیریه با ترکیب سبک های معماری سنتی نجدی با شهرسازی

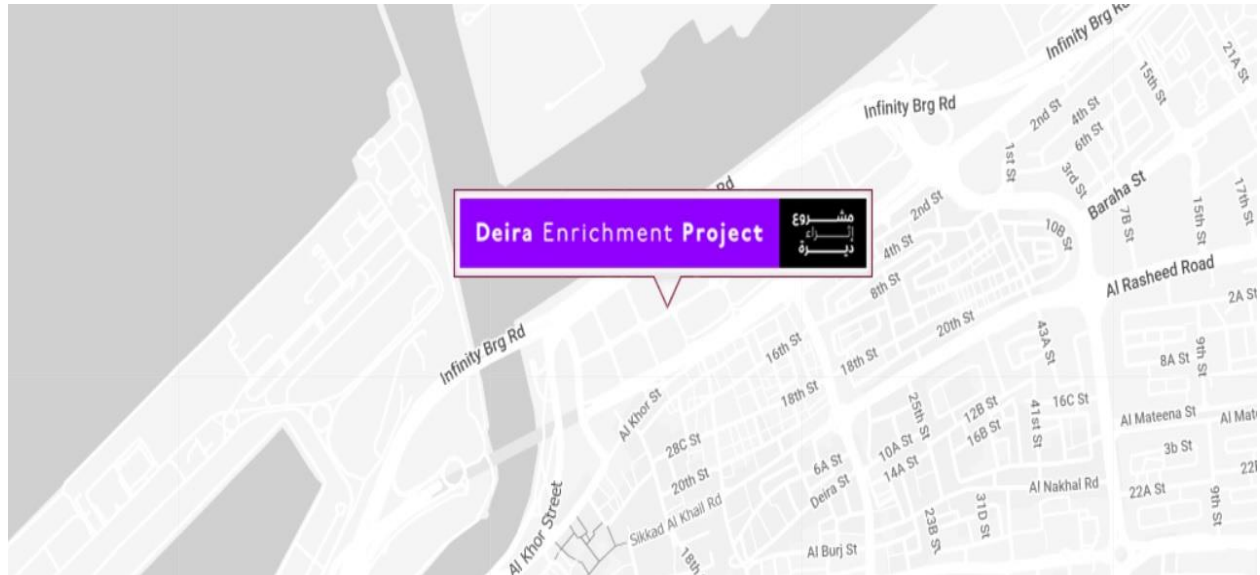
¹⁴-Diriyah project

که روایت تاریخ عربستان سعودی را کاوش و روایت می‌کند،
(designboom,2023:2).

این پروژه بخشی از برنامه چشم‌انداز ۲۰۳۰ صندوق سرمایه‌گذاری عمومی است (زارع، ۱۳۹۷:۲۲).
که به دنبال جذب ۲۷ میلیون گردشگر تا سال ۲۰۳۰ است.
(thediplomaticinsigh,2023:1).

زادگاه میراث و فرهنگ حکمرانی این کشور ارائه می‌دهد،
(vision2030,2023:1).

این پروژه خشی از طرح جامع گردشگری عربستان برای جذب بیش از ۱۰۰ میلیون بازدیدکننده در سال، تا سال ۲۰۳۰ است،
(euronews,2023:2).
این منطقه گردشگری بیش از ۳۰ جاذبه فرهنگی جدید از جمله موزه‌ها، گالری‌ها و فضاهای تفریحی را معرفی می‌کند

نقشه شماره ۳. (موقعیت جغرافیایی پروژه دیره: ماخذ: نقشه‌های موجود در اینترنت)

۵

– سال ۲۰۳۰ میلادی در نگاه عربستان سعودی
برنامه سند محور ۲۰۳۰ که مشغول به ساخت آینده برای عربستان است و این کشور با این امر شروع به دکترین سازی نموده امری نوین است اما شاید بهتر بود که از نظر زمانی زودتر آغاز می‌گردید. برخی با بیانی راسخ بر این امر استوارند که این سند حاصل اختیار سیستم حکمرانی این کشور نبوده، بلکه اجباری تلقی می‌شود بر مبنای ساختار غلط اقتصادی کشور عربستان سعودی، (فهیمی، ۱۳۹۶:۱۰۶).
بن سلمان با این سند این هدف را دنبال می‌کند که بتواند در ساختار جامعه عربستان تغییر ایجاد کند و او این تغییر را مبنای جانشینی زندگی مدرن با نظام قبیله ای در ذهن می‌پروراند، (فهیمی، ۱۴۰۰:۲۱۲).

پیرامون این امر که عربستان سعودی یک دولت رانتیر مبتنی بر نفت است تعداد کثیری از پژوهشگران با یکدیگر هم نظر اند شاهد این مدعا را نیز می‌توان در بیانی از لوچیانی در نظر گرفت که در راستای تبیین این امر معتقد است بیش از ۴۰ درصد از درآمدهای فرامرزی این کشور از محل فروش نفت است و باقی این درآمد را نیز می‌توان در امر سرمایه گذاری بر روی همین درآمدهای نفتی به صورت سپرده لحاظ کرد. از منظر امر اقتصاد، عربستان هم در مسئله تولید و هم صادرات جایگاه نخست را داراست، بر طبق آمارها این کشور به طور روزانه ۱۰ میلیون بشکه نفت تولید دارد که ۷۰ درصد آن را به امر صادرات اطلاق می‌دهد و روی به دیپلماسی نفتی آورده است، اما با بررسی سیاست های نفتی این کشور می‌توان اینگونه متصور بود که با توجه به نیاز رو به افزایش انرژی در

داخل کشور، در آینده نزدیک، این کشور جایگاه صادراتی خود را از دست دهد و به یک وارد کننده تبدیل می شود، (حاجی زاده، ۱۳۹۹: ۸۸).

از آنجایی که در این کشور پست های سیاسی به طور عمده بر اساس انتصابات است نه انتخابات، نمی توان شاهدهی از شایسته سالاری به معنای اینکه افراد بر اساس شایستگی به پست و مقام بر سند مشهود است و این نکته سبب می شود تا علاقه به توسعه توسط جامعه عربستان در حد علاقه بماند و نتواند به کارگزاران امر منتقل شود (حسینی و همکاران، ۱۳۹۲) اما نباید از این نکته هم غافل گشت که حکمرانی سعودی به خوبی این چالش را درک کرده است و همین امر سبب شده تا در این سند به مفاهیمی همچون برابری زن و مرد و همچنین وجود فرصت برای همه اقشار جامعه عربستان اشاره کند (امیری و دهرویه، ۱۴۰۰: ۱۴۰) نکته حائز اهمیت دیگر این است که از منظر امر اقتصاد زمانی پروژه های توسعه در یک کشور و درحالت کلی نگاهی به کارآفرینی می تواند به موفقیت برسد که میان مصرف و تولید یا به بیانی بهتر درآمد و هزینه رابطه ای مبتنی بر واقعیت حاکم باشد که با بررسی این مهم در عربستان می توان درک کرد که وضعیت مطلوب نیست (سالواتوره، ۱۳۸۹) در پایان و برای جمع بندی این بخش می توان مطرح کرد که این طرح ها، که بر مبنای سند ۲۰۳۰ به نگارش درآمده است توانسته است عربستان سعودی را چه در جامعه جهانی و چه در جامعه عربی به محور توجه تبدیل کند همچنین شایان ذکر است با توجه به این توجه از فرصت های این طرح می توان به مواردی همچون جذب سرمایه های خارجی و ارتباط سه قاره اروپا، آفریقا و آسیا اشاره کرد. (حیدری، ۱۴۰۰: ۱۳۳) اما برای اینکه عربستان سعودی بتواند در این امر به موفقیت برسد باید به ۲ امر، تغییرات کلان و متنوع کردن اقتصادش توجه کند و برای این کار بهتر است که توسعه نفتی را به طور نسبی کاهش دهد و به سمت فرایند توسعه پایدار رود، (Houlden, 2019: 14)

۶- عربستان سعودی بازیگری به دنبال جایگاه فرامنطقه ای:

در این قسمت از بحث دلایل این امر را در دو کلان مفهوم به عرصه تبیین و تحلیل خواهیم آورد:

- ظهور ارزش های دوران مدرن در جامعه سنتی در عرصه

سیاست داخلی

عربستان سعودی به عنوان یک ساختار سیاسی دین باور همواره در صدد این است که به جهانیان یک مفهوم را القا کند که در این کشور نگاه به معنویت ارجمند است، (برزگر، ۱۳۷۴: ۱۳).

اما این امر با رویکرد برخی از زمامداران این کشور در تعارض است به طوری که می توان ذکر کرد که این رویکرد ها به دو محور پیشا بن سلمان و پسا بن سلمان تقسیم می شود، به طوری که در دوران پسا بن سلمان شاهد برخی اصلاحات از جمله برگزاری کنسرت در این کشور هستیم (عالیشاهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۱۶).

از این رو با توجه به پروژه هایی که سیستم حکمرانی این کشور در پیش گرفته و بر آن است تا در عربستان سعودی با الگو برداری از نظام های غربی، (شاپوری، ۱۳۹۸: ۵۰).

شهرهایی همچون لاس وگاس را در این کشور شبیه سازی کند می توان متصور بود که نوع جدید و متفاوت با سکولاریسم غربی در این کشور بوجود بیاید.

- در پیش گرفتن رفاه و فاصله از آرمان گرایی مقاومت

محور در سیاست خارجی

روابط اسرائیل و عربستان با عدم روابط رسمی دیپلماتیک بیان می شود، اما تبادل و همکاری پنهانی بین دو کشور در زمینه هایی مانند تجارت، امنیت و اشتراک اطلاعات وجود دارد، (عطایی، ۱۳۹۲: ۱۴۰).

ماجرای اسرائیل و فلسطین مانع بزرگی برای عادی سازی روابط بوده است، اما پتانسیل همکاری و روند صلح بین اسرائیل و فلسطین با دخالت عربستان سعودی نیز وجود دارد، (Oluwashakin, 2023: 192).

پویایی قدرت در حال تغییر در خاورمیانه، به ویژه نفوذ فزاینده جمهوری اسلامی ایران، بر روابط عربستان سعودی و اسرائیل تأثیر گذاشته است، (David, 2023: 12).

موانع داخلی نیز در جامعه عربستان سعودی و روایات تاریخی تصمیم‌گیرندگان سعودی نیز در شکل‌گیری رویکرد عربستان سعودی برای عادی‌سازی با اسرائیل نقش داشته‌اند، (Nawaz,2022:176).

به‌طور کلی، پتانسیل اتحاد عربستان و اسرائیل وجود دارد که مزایایی از جمله تحول اقتصادی برای عربستان سعودی وجود دارد، (Bıçakcı,2022:330).

این امر نشان می‌دهد که عربستان سعودی به میزان زیادی از اندیشه‌ی ناسیونالیسم عربی و آرمان مقاومت در حال فاصله گرفتن است و می‌توان گفت، (محمودی کیا، ۱۴۰۲:۱۲۸).

که روند رفاه در عربستان سعودی در سالهای اخیر دچار تغییراتی شده است. این کشور از یک سیستم رفاه عمدتاً آزاد و جامع به یک مدل اقتصاد مختلط تبدیل شده است، (Blazquez,2021:160). دولت اقدامات سیاستی مانند

اصلاحات قیمت انرژی و استقرار انرژی‌های تجدیدپذیر را اجرا کرده است که تأثیرات متفاوتی بر رفاه داشته است.

اصلاحات قیمت انرژی باعث افزایش رفاه طولانی مدت بیش از ۲۰٪ مصرف‌فعلی شده است، در حالی که معرفی مالیات بر ارزش افزوده (مالیات بر ارزش افزوده) باعث افزایش رفاه تا ۳،۴٪ از مصرف‌فعلی شده است (Benthall,2023:545). با

این حال، اثرات رفاهی استقرار انرژی‌های تجدیدپذیر نسبت به طرح تأمین مالی انتخاب شده حساس است، (Ramzan,2019:1). علاوه بر این، افزایش اخیر قیمت انرژی داخلی، به‌ویژه بنزین، بر رفاه اجتماعی تأثیر گذاشته است، با افزایش رفاه تخمینی تا ۱،۶۶ میلیارد دلار آمریکا در سال ۲۰۱۰ شاهد این مدعا هستیم، (Rahman,2021:1).

نتیجه‌گیری

با بروز جهانی‌شدن، یکی از ابعاد مهم آن یعنی اقتصاد توانست به‌سرعت در بین جوامع مختلف جهان از جمله منطقه غرب آسیا گسترش یابد همین امر سبب شد تا از اواسط دهه ۹۰ میلادی بازیگران این منطقه، این مهم را درک کرده و در راستای تعمیق آن بکوشند، هر یک از این دولت‌ها به شکلی این

کوشش را در پیش‌گرفت برخی اقتصاد را اولویت قرار دادند و به بازیگران اقتصادی، برخی دیگر نظامی‌گری را اولویت قرار دادند و بازیگران نظامی تبدیل شدند و برخی دیگر رویکردهای ترکیب‌محور را در پیش‌گرفتند و روند توسعه‌ی خود را آغاز نمودند. عربستان سعودی به‌عنوان یک بازیگر مهم در این منطقه همواره سعی در نقش‌آفرینی در ابعاد گوناگون از جمله اقتصادی، سیاسی و فرهنگی نموده است و همین امر سبب شده است تا این کشور با کمک متحدان فرا منطقه‌ای خود در پی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی خود باشد و این بدان معناست که این کشور با در پیش‌گرفتن حکمرانی مبتنی بر توسعه فقط سیاست داخلی را نظاره نمی‌کند بلکه همواره به دنبال یک جایگاه فرا منطقه‌ای است. حال با ذکر این مقدمه پرسش اصلی این پژوهش را می‌توان پروژه‌های توسعه‌محور عربستان سعودی با چه اهداف و ابزاری در عرصه داخلی و خارجی تبیین می‌شود؟ مطرح کرد. روش پژوهش این مقاله کیفی و با رویکرد توصیفی تحلیلی است. همچنین ابزار گردآوری اطلاعات را نیز می‌توان مقالات، کتاب‌ها و سایت‌های اینترنتی مطرح کرد. از آنجا که این پژوهش کاربردی است از دادن فرضیه خود داری می‌گردد. این کشور با در پیش‌گرفتن پروژه‌های توسعه در قالب‌های اقتصادی و فرهنگی و سیاسی اهدافی را دنبال می‌کند که عبارتند از:

اهداف سیاسی: عربستان سعودی از زمان روی کار آمدن بن سلمان و در پی گرفتن اندیشه‌ی نوین توسعه خواهی توانسته سعی در ارتقای جایگاه منطقه‌ای خود به‌ویژه در جهان عرب و سپس سعی در جایگاه فرامنطقه‌ای خود بکند که نقش ایالات متحده در این امر غیرقابل‌انکار است، با توجه به این امر، مهم‌ترین جنبه سیاسی این پروژه‌ها در کنار دیپلماسی فوتبال این کشور ارتقای جایگاه ژئوپلیتیکی لحاظ می‌شود.

اهداف اقتصادی: این کشور به دلیل آنکه در ماهیت اقتصاد خود به نفت متکی است و یک دولتی رانتیز محسوب می‌شود، به‌شدت به دنبال این امر است تا با ایجاد این پروژه‌ها، سرمایه‌گذاران خارجی را جذب کند و با توجه به این مهم هم

چالش‌های اقتصادی خود را در روندی کاهنده قرار دهد و هم بتواند از طریق قول بازگشت سرمایه، در راستای جذب گردشگران خارجی کشورهای سرمایه‌گذار کوشش کند. (مسعودنیا و همکاران، ۱۴۰:۹۵)

اهداف فرهنگی: تا چند سال پیش نام عربستان سعودی مترادف با واژگان سیاسی و رادیکال همچون قتل سیاسی قاشقچی بود؛ اما این کشور با طرح و برنامه‌ریزی در زمینه‌های مختلف از جمله پروژه‌های توسعه محور نئوم و فوتبال و استفاده از ظرفیت نخبگان ورزشی توانست با کلان‌هدف تغییر جامعه سنتی عربستان به جامعه‌ی مدرن در بعد داخلی و بهبود تصویر فرهنگی عربستان در بعد خارجی کوشش کند. حال می‌توان ذکر کرد که با روی کارآمدن بن سلمان در این کشور ما شاهد جدالی بین واقعیت‌ها و نا واقعیت‌ها هستیم معنای این امر این است که عربستان اهداف و منابع سیاست خارجی خود را بر مبنای توسعه و با ابزار این پروژه‌ها نهاده است که این امر به‌عنوان نا واقعیت‌ها بروز می‌دهد چرا که با واقعیت‌های اقتصادی این کشور از جمله دولت رانتیر، عدم شایسته‌سالاری اقتصادی و... همواره در تضاد است و مهم‌ترین هدف این پروژه‌ها را شاید بتوان به‌نوعی فروش ایده‌های توسعه به دیگر کشورهای عربی و سپس منطقه غرب آسیا معرفی کرد.

منابع و مأخذ

۱. اختیاری امیری، رضا؛ دهرویه، عباس. (۱۴۰۰). «چالش‌های داخلی عربستان در پیشبرد سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ در چارچوب نظریه دولت توسعه‌ای»، فصلنامه روابط خارجی، دوره ۱۳، شماره ۱، شماره پیاپی ۴۹.
۲. اسدی، علی اکبر. (۱۳۹۶). «سیاست خارجی عربستان سعودی: منابع، اهداف و مسائل»، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۲۰، شماره ۱، شماره پیاپی ۷۵.
۳. برزگر، ابراهیم. (۱۳۷۴). «تحولات سیاسی - اجتماعی عربستان سعودی»، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، دوره ۲، شماره ۴.

۴. پوررمضان، پرهام. (۱۴۰۱). «تحلیل تأثیرات توسعه‌گریدورهای ترانزیتی بر ارتقاء جایگاه دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: کریدور جنوب به شمال)»، فصلنامه مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل، دوره ۵، شماره ۲.

۵. چاترجی، چالرز. (۲۰۲۰). *دیپلماسی اقتصادی و سیاست‌گذاری‌های خارجی*، ترجمه: پرهام پوررمضان و پرستش پوررمضان (۱۴۰۱). تهران، انتشارات اندیشکده روابط بین‌الملل.

۶. حاجی زاده، سیروس. (۱۳۹۹). «جایگاه سند ۲۰۳۰ در چشم‌انداز توسعه‌ای عربستان سعودی»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، دوره ۱۱، شماره ۱.

۷. حسنی، کاوه؛ شیخ اسماعیلی سامان؛ مقصودی، کیهان. (۱۳۹۲). «بررسی ابعاد و مولفه‌های شایسته‌سالاری در مدیران و کارکنان موسسات آموزشی»، نشریه فرایند مدیریت و توسعه، دوره ۲۶، شماره ۲.

۸. حیدری، مهدیه. (۱۴۰۱). «دلایل توسعه روابط خارجی عربستان سعودی و چین»، پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، دوره ۱۱، شماره ۱.

۹. زارع زحمتکش، صدیقه؛ ترابی، قاسم. (۱۳۹۷). «نقش هویت در سیاست خارجی عربستان سعودی» فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، دوره ۱۰، شماره ۳۷.

۱۰. سالواتوره، دومینیک. (۱۳۸۹). *تئوری و مسائل اقتصاد خرد*، مترجم، حمیدرضا ارباب، چ ۱۱، تهران، انتشارات نی ۱۱. شاپوری، مهدی؛ علی‌وند، یاسر. (۱۳۹۸). *عربستان سعودی: تحولات، چالش‌ها و چشم‌انداز*، چ ۱، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

۱۲. عالی‌شاهی، عبدالرضا؛ برزگر، ابراهیم؛ خرمشاد، محمد باقر؛ رهبر، عباس‌علی. (۱۴۰۲). «محمد بن سلمان و گذار از پان‌وهاییسیم به نظام سکولار در عربستان سعودی، ریشه‌ها و پیامدها»، نشریه دانش سیاسی، دوره ۱۹، شماره ۱.

۱۳. عطایی، فرهاد؛ منصوری مقدم، محمد. (۱۳۹۲). «تبارشناسی سیاست خارجی عربستان سعودی»، فصلنامه روابط خارجی، دوره ۵ شماره ۱.
۱۴. فهیمی، علی اکبر. (۱۳۹۶). «بررسی آینده روابط ایران و عربستان؛ ارائه راهکارهایی برای برون رفت از وضع موجود»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
۱۵. فهیمی، علی اکبر. (۱۴۰۰). «آینده پژوهی تأثیر سند چشم انداز ۲۰۳۰ عربستان بر مدیریت حج»، دوره ۶، شماره ۱، شماره پیاپی ۱۲.
۱۶. محمودی کیا، محمد. (۱۴۰۲). «اندیشه توسعه در عربستان سعودی (۲۰۲۲-۲۰۱۵)؛ تقابل نهاد قدرت با نهاد مشروعیت دینی»، فصلنامه سیاست خارجی، دوره ۳۷، شماره ۱.
۱۷. محمودی کیا، محمد؛ دهشیری، محمدرضا. (۱۳۹۹). «نسبت عمل گرایسی و ایدئولوژی در سیاست خارجی ایران؛ رویکردهای راهبردی با تاکتیکی؟» نشریه پژوهش های راهبردی سیاست، دوره ۹، شماره ۳۲.
۱۸. مسعودنیا، حسین؛ فروزان، یونس؛ عالیشاهی، عبدالرضا. (۱۳۹۵). «جابه جایی قدرت در عربستان سعودی: تأثیرات تغییر ولایتعهدی بر ساختار سیاست خارجی عربستان سعودی»، فصلنامه رهیافت های سیاسی و بین المللی، دوره ۸، شماره ۱.
۱۹. نیاکوئی، سید امیر؛ صفری، عسگر. (۱۳۹۶). «راهبرد هسته ای متفاوت ایران؛ تبیین از دریچه واقع گرایی نئوکلاسیک»، فصلنامه سیاست جهانی، دوره ۶، شماره ۲.
20. Altaf, Amani, and Steven David. (2023). "Saudi Israeli Relations: The Benefits and Implications of an Alliance." *Journal of Student Research* 12.1
21. Alyami, Hamad S., et al. (2022) "Knowledge and attitudes toward autism spectrum disorder in Saudi Arabia." *International journal of environmental research and public health* 19.6.
22. Baig, Mirza Barjees, et al. (2022): "Food Waste in Saudi Arabia: Causes, Consequences, and Combating Measures." *Sustainability* 14.16.
23. Benthall, Derbal, Nora. (2022) *Charity in Saudi Arabia: Civil society under authoritarianism*. Vol. 68. Cambridge University Press.
24. Bıçakcı, Bıçakcı, Salih, and Hazal Muslu El Berni. (2022). "Rapprochement in Israel-Saudi Foreign Policy: Moving on Tiptoes to a Normalization Process?." *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 16.3.
25. Blazquez, Jorge, et al. (2021). "Effects of Saudi Arabia's economic reforms: Insights from a DSGE model." *Economic Modelling* 95.
26. Hassounah, Marwah, Hafsa Raheel, and Mohammed Alhefzi. (2020). "Digital response during the COVID-19 pandemic in Saudi Arabia." *Journal of medical Internet research* 22.9.
27. Hidayat, Nadiya Azahra, (2020). Yon Machmudi, and Siti Rohmah Soekarba. "VISION 2030: SAUDI ARABIA'S MODERNIZATION." *Center of Middle Eastern Studies (CMES): Jurnal Studi Timur Tengah* 15.2.
28. Houlden, Gordon, and Nouredin Zaamout. (2019). "A New Power Engages with the Middle East: China's Middle East Balancing Approach." *China Institute, University of Alberta, January*.
29. Khan, Anas, et al. . (2021). "COVID-19 in Saudi Arabia: the national health response." *Eastern Mediterranean Health Journal* 27.11 .
30. Naseem, Sana. (2021). "The role of tourism in economic growth: Empirical evidence from Saudi Arabia." *Economies* 9.3
31. Nawaz, A. (2022). Normalisation of Relations Between Saudi Arabia and Israel: Assessment of Critical Aspects. *International Journal of Advanced Academic Studies*, 4(3).
32. Oluwashakin, Ajinde, and Michael Aleyomi. (2023). "Strengthening Israel-Saudi Arabia Co-Existence Towards Peaceful and Stable Middle East." *Saudi J. Humanities Soc Sci* 8.6
33. Ozturk, Ilhan, Alper Aslan, and Buket Altinoz. (2022) "Investigating the nexus between CO2 emissions, economic growth, energy consumption and pilgrimage tourism in Saudi Arabia." *Economic Research-Ekonomska Istraživanja* 35.1.
34. Rahman, Redwanur. (2020). The Privatization of Health Care System in Saudi Arabia. *Health Services Insights*, 13.
35. Rahman, Redwanur, and Mohammad Asif Salam. (2021). Policy Discourses: Shifting the Burden of Healthcare from the State to the Market in the Kingdom of Saudi Arabia. *Inquiry (United States)*, 58.

36. Rose, Gideon. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1), 144–172.
37. Zawawi, Yasin, Y., Helmy, M. I., Ma'yuf, A., & Arwani, A. (2023). Waqf and sustainable development law: models of waqf institutions in the Kingdom of Saudi Arabia and Indonesia. *Ijtihad: Jurnal Wacana Hukum Islam Dan Kemanusiaan*, 23(1), 93–114.
- 38.
39. Zhang, T. (2023). Critical Realism: A Critical Evaluation. *Social Epistemology*, 37(1), 15–29.